

Wprowadzenie

Przeobrażenia współczesnego świata, którym podlegają nieomal wszystkie aspekty społeczno-kulturowej egzystencji jednostek, stanowią globalny problem współczesności charakteryzującej się różnorodnością, niepewnością i wieloznacznością. Jesteśmy świadkami „przejścia od świata uporządkowanego do rzeczywistości, w której fundamentalną zasadą staje się przeżywanie ambiwalencji¹”. Jest to proces nieunikniony i wydaje się, że nie ma już powrotu do świata stałości i jednoznaczności, takiego, które budziło zaufanie. Młodzież, stając się świadomym i aktywnym członkiem społeczeństwa, pozostaje twórcą, nadawcą i odbiorcą jakości płynnonowoczesnej rzeczywistości. Współcześnie młodzi ludzie doświadczają różnorodnych problemów związanych z wchodzeniem w dorosłość. Będąc na etapie „pomiędzy” młodością a dorosłością, muszą dokonywać niezliczonych wyborów. Paradoksalnie procesy globalizacji, niosące za sobą nowy wymiar rzeczywistości, stanowią dla młodego pokolenia pierwotne źródło zagrożeń, ale i szansę rozwojową, gdyż młode pokolenie ze względu na większą plastyczność i zdolności adaptacyjne do sytuacji zmiany łatwiej może poradzić sobie z zagrożeniami współczesnego świata².

Życie w wielowymiarowej rzeczywistości, dostarcza jednostce rozmaitych możliwości własnego rozwoju. Z szerokiej palety wyborów, jakie oferuje współczesny świat, człowiek może swobodnie decydować, które zachowania i działania staną mu się bliskie i znaczące w codziennej egzystencji. Człowiek posiada zdolność i możliwość konstruowania własnej przestrzeni życiowej. Ma zatem wpływ na wybór określonych orientacji życiowych. Szczególnie młodzież jako podmiot prospektywnych zmian może znacząco

¹ A. Cybał-Michalska, *Jednostka, społeczeństwo i edukacja w globalnym świecie*, Wydawnictwo WSH, Leszno - Poznań 2006, s. 13.

² E. Wysocka, *Doświadczanie życia w młodości – problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2009, s. 18.

wpływać na przeobrażenia współczesnego świata, pozostając również ich głównym odbiorcą. Jest to zatem niezwykle interesujące zagadnienie dla badacza, który nie tylko pragnie poznać generalne tendencje, jakie wyznaczają sposób funkcjonowania współczesnej młodzieży, ale także kondycje poszczególnych jednostek, którym przyszło się zmierzyć z płynną i temporalnie złożoną rzeczywistością.

Powyższe rozważania implikują zasadniczy cel eksploracji badawczych, jakim jest zbadanie orientacji życiowych młodzieży akademickiej oraz czynników, które je różnicują. Funkcjonowanie młodych ludzi pozostających w okresie tranzytu z młodości do dorosłości oraz z edukacji na rynek pracy jest interesujące i warte poznania naukowego, szczególnie w kontekście postrzegania pokolenia młodzieży jako podmiotu przemian, jakie obserwujemy w płynnonowoczesnej rzeczywistości. Podejmowane wcześniej badania nad orientacjami życiowymi młodzieży uwypuklają zróżnicowanie w preferowanych wartościach i celach życiowych, zwłaszcza gdy uwzględnia się odmienne konteksty społeczno-kulturowe, w jakich prowadzone były eksploracje. Zasadna wydaje się zatem próba odczytania na nowo orientacji życiowych młodego pokolenia, które żyje w trudnej do uchwycenia wielowymiarowej rzeczywistości oraz pozostaje w specyficznym momencie pomiędzy młodością a dorosłością oraz edukacją a rynkiem pracy³.

Pojęciem nadrzędnym w pracy jest kategoria orientacji życiowej, która na podstawie literatury przedmiotu zdefiniowana została jako całościowe podejście jednostki do rzeczywistości społecznej, ukształtowane na podstawie wartości, poglądów, doświadczeń oraz wiedzy, pozwalające zdefiniować cele życiowe i sposób ich realizacji. Orientacja życiowa przejawia się zarówno w sferze deklaratywnej, jak i przekłada się na realną działalność jednostki⁴. Na podstawie przeglądu licznych stanowisk należy podkreślić, iż orientacja życiowa nie jest trwałym konstruktem przypisanym jednostce na stałe. Raz obrany kierunek rozwoju czy podejście do rzeczywistości społecznej wcale nie musi być kontynuowane przez człowieka w ciągu całego życia. Jednostka realizuje swoją wolność poprzez dokonywanie wyborów. Człowiek ma więc wpływ na własną egzystencję i jakość relacji ze światem. Dokonywane zmiany w życiu jednostki niekoniecznie muszą być gwałtowne czy radykalne. W sytuacji, gdy człowiek ma poczucie, że wybrana przez niego orientacja nie jest już taka atrakcyjna jak niegdyś, wystarczy wprowadzić niewielkie modyfikacje, by zmienić kształt i kierunek swojego życia. Jak

³ Problem ten w swojej pracy podejmuje A. Cybał-Michalska, badając młodzież akademicką w kontekście kariery zawodowej, patrz: A. Cybał-Michalska, *Młodzież akademicka a kariera zawodowa*, Impuls, Kraków 2013.

⁴ Definicja ta jest oparta na podejściu do orientacji T. Hejnickiej-Bezwińskiej oraz A. Cybał-Michalskiej.

konstatuje T. Hejnicka-Bezwińska, na podstawie badań orientacji życiowych można wnioskować o szansach rozwoju badanych⁵. W tym sensie uzasadnione wydaje się posługiwanie konstruktem teoretycznym orientacji życiowych w zaplanowanym procesie badawczym.

Książka składa się z trzech rozdziałów teoretyczno-empirycznych. Przedmiotem rozważań w pierwszych dwóch rozdziałach są przybliżenia teoretyczne, odnoszące się do podjętego tematu orientacji życiowych młodzieży akademickiej. Pierwszy rozdział pracy jest próbą ujęcia problematyki dynamicznych procesów zmian, jakie zachodzą we współczesnym społeczeństwie. Przeobrażenia globalne współczesnego świata, mające charakter wielowymiarowy, prowadzą do radykalnych przemian społecznych, stając się podstawą opisu współczesnego społeczeństwa. Globalizacja współczesnego świata, ujmowana jako specyficzne stadium w rozwoju kultury społeczeństw, wpływa znacząco na kondycję jednostek we współczesnej płynnonowoczesnej rzeczywistości. Metaforyczne ujęcie zaczerpnięte z Baumanowskich refleksji nad światem współczesnym uwypukla jego cechy zmienności i nieprzewidywalności⁶. Owa rzeczywistość implikuje przemiany w traktowaniu tożsamości, która rozumiana procesualnie i dynamicznie ewoluuje i jest zmienna. Jednostka nieustannie poszukuje odpowiedzi na pytania: Kim jestem? i Kim się staję? Teoretyczne rozważania nad poczuciem tożsamości, szczególnie współczesnego pokolenia, to wskazanie na model idealny – orientację prorozwojową – która za pomocą wielu wskaźników ułatwia odpowiedź na pytanie: Kim jestem?, ale także pozwala ocenić, na ile jednostka identyfikuje się z „umysłowością nowoczesną”, tak bardzo pożądaną z punktu widzenia rozwoju przyszłych społeczeństw. Warto także podkreślić, iż w dynamicznym procesie zmian jednostka narażona jest na liczne dylematy tożsamościowe. Kształtowanie się tożsamości podobnie jak orientowanie się w określony sposób jest procesem dynamicznym, przebiega w sposób intensywny, szczególnie w okresie adolescencji i młodości będącej etapem poprzedzającym dorosłość. W literaturze przedmiotu pojawiają się nowe typy tożsamości odwołujące się do zmian, jakie zachodzą w strukturze społecznej. Ważne dla zobrazowania przemian są zaproponowane przez Z. Baumana wzory osobowe: włóczęgi, turyści, spacerowicza oraz gracza. Tło przeobrażeń globalizacyjnych przejawia się także w typach tożsamości zoperacjonalizowanych przez Z. Melosika i T. Szkudlarkę⁷. Świat płynnej nowoczesności przyczynił się bowiem do rekonstrukcji wzorów toż-

⁵ T. Hejnicka-Bezwińska, *Orientacje życiowe młodzieży*, WSP, Bydgoszcz 1991, s. 28.

⁶ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.

⁷ Z. Melosik i T. Szkudlarek wyróżnili tożsamości: globalną przeźroczystą, globalną każdą, upozorowaną, typu supermarket, typu amerykańskiego, typu brzytwa, patrz: *Kultura, tożsamość, edukacja. Mięgotanie znaczeń*, Impuls, Kraków 2009.

samościowych. Cechy, za pomocą których jednostka definiuje siebie, mogą ulegać ciągłym przekształceniom lub być wymieniane na inne nowe, równie niepowtarzalne i odmienne. Należy również podkreślić, że wielość, zmienność i złożoność form społecznej organizacji przyczynia się do kryzysu oraz rozpadu poczucia tożsamości jako monolitu. W konsekwencji pojawiają się dylematy tożsamościowe, które stanowią odpowiedź na brak umiejętności ciągłej konstrukcji i rekonstrukcji tożsamości. Kondycja jednostki w dobie płynnej nowoczesności jest zatem konsekwencją bycia „pomiędzy” – jak to ujmuje A. Giddens – unifikacją a fragmentacją, zaufaniem a ciągłym ryzykiem, poczuciem bezsilności a możliwością sprawowania kontroli, posiadanym autorytetem a niepewnością, doświadczeniem osobistym a urynkowanym⁸ czy – jak uważa Z. Melosik – bycia „pomiędzy”: nieograniczoną wolnością a zniewoleniem⁹.

Dylematy tożsamościowe są elementem dopełniającym obraz społeczeństwa permanentnej zmiany i związanych z tym zjawisk i sytuacji nieoczywistości, różnorodności, ambiwalencji i wieloznaczności, co nie pozostaje bez wpływu nie tylko na jednostkę uwikłaną w wieloznacznej rzeczywistości, ale także na całe pokolenie młodzieży, której przyszło żyć i funkcjonować w ciągle zmieniającym się świecie. Uwypuklenie zatem przedmiotu zainteresowań badawczych stało się osią narracji w kolejnym podrozdziale. Młodzież będąc czynnikiem zmiany społecznej (K. Mannheim), tworzy wartości innowacyjne oraz wywiera wpływ na przemiany społeczeństwa. W tym właśnie sensie jest niezwykle interesującym podmiotem refleksji teoretycznej. Doniosła rola, jaką przypisuje się młodemu pokoleniu, które jest odbiorcą i głównym twórcą rzeczywistości społecznej, to dominujący argument wyjaśniający fenomen tej grupy społecznej, będącej ciągle na nowo definiowanej w naukach społecznych. Zaakcentować należy także podejście sugerujące, iż młodzież jest soczewką, w której skupiają się najróżniejsze problemy i napięcia systemu, jest barometrem zmian i społecznych nastrojów (K. Szafraniec). Argumenty te bowiem przypisują znaczącą rolę młodzieży w szerszym kontekście systemów społecznych.

Warto także podkreślić, iż młodzież będąca w szczególnym okresie „przejęcia” z młodości do dorosłości, ale także z edukacji na rynek pracy ma do zrealizowania wiele zadań rozwojowych, których analiza teoretyczna uwypukla szczególny kontekst sytuacyjny, w jakim znajduje się młodzież akademicka. Do najistotniejszych zadań rozwojowych, wskazanych przez R.J. Havighursta, E.H. Eriksona, M. Kielar-Turską, A. Brzezińską, D.J. Levin-

⁸ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, PWN, Warszawa 2001, s. 250-274.

⁹ Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Impuls, Kraków 2013, s. 10.

sona należą: rozpoczęcie życia rodzinnego, podjęcie pracy zawodowej, przyjmowanie na siebie obywatelskiej odpowiedzialności, ale także kreacja celów życiowych, ciekawość poznawcza czy zdolność do rozważania wielu możliwości podmiotowego działania¹⁰.

Dopełnieniem rozważań nad rolą młodzieży w społeczeństwie oraz zadań, jakie ma do wypełnienia, zarówno wobec innych, jak i w jednostkowym wymiarze rozwoju osobistego, jest zarysowanie cech charakteryzujących młodzież akademicką, która stanowi reprezentację młodzieży będącej w okresie poprzedzającym dorosłość. W tym kontekście przybliżone zostały w pracy wyniki eksploracji badawczych odwołujące się do badań: E. Trubiłowicz, A. Cudowskiej oraz A. Cybał-Michalskiej. Prezentowane badania wskazują na różnorodność podejść do zagadnienia młodzieży akademickiej i odnoszą się odmiennych uwarunkowań społecznych, stanowiąc inspirację do konstruowania własnego procesu badawczego.

Rozpoczynając w kolejnym podrozdziale od przybliżenia podstawowych prawidłowości funkcjonowania społecznego, za pomocą zobrazowania teorii strukturacji A. Giddensa, analizowane są kolejno wątki teoretyczne związane z procesami socjalizacji i wychowania jako najważniejszymi czynnikami kształtującymi orientacje życiowe. W kontekście przemian współczesnego świata istotne jest także zwrócenie uwagi na środowiska pełniące funkcję wychowująco-socjalizacyjną. Rola rodziny czy szkoły znacząco się zmienia we współczesnym świecie, na co zwraca uwagę Z. Tyszka oraz J. Radziejewicz¹¹. Ze względu na przedmiot zainteresowań badawczych istotne jest także zwrócenie uwagi na rolę uczelni w kształtowaniu się osobowości jednostki, bo jak podkreśla J.H. Newman: „istotą wykształcenia uniwersyteckiego jest wypracowanie w sobie nawyku myślowego na całe życie¹²”. Równoległe do socjalizacji i wychowania w warunkach środowisk instytucjonalnych jednostka ma możliwość „spotkania się ze sobą”, przynależąc do grupy rówieśniczej. Znacząco oddziałują na jednostkę także media, które

¹⁰ M. Kielar-Turska, *Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, tom I, GWP, Gdańsk 2000, s. 317-318.

¹¹ Z. Tyszka akcentując rolę rodziny w procesie socjalizacji, podkreśla że nie ma zastosowania w pokoleniu współczesnym typowa koncepcja statyczna, gdzie adaptacja była podstawowym mechanizmem przejmowania wzorów i zachowań od pokolenia starszych, patrz: Z. Tyszka, *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, [w:] *Pedagogika społeczna*, T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 148. J. Radziejewicz wskazuje natomiast na środowisko szkolne jako pełniące funkcję dydaktyczno-wychowawczą, jednak współcześnie kładące także nacisk na aktywność własną i ekspresję twórczą jednostki, patrz: J. Radziejewicz, *Środowisko społeczno-wychowawcze szkoły*, [w:] *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 191.

¹² Cyt. za: D. Hejwosz, *Edukacja uniwersytecka i kreowanie elit społecznych*, Impuls, Kraków 2010, s. 79.

współcześnie są nie tylko nośnikiem informacji, ale także kreują określone orientacje życiowe.

Szeroki kontekst, w jakim można ukazać współczesne społeczeństwo w dynamicznym procesie zmiany, wymagał, aby odwołać się do wybranej perspektywy teoretycznej, która pozwoli opisać współczesną młodzież akademicką. W tym kontekście rozdział drugi pracy jest przybliżeniem zagadnień dotyczących natury orientacji. W interesującym poznawczo wątku prezentowany jest dorobek badaczy, którzy dokonali eksplikacji pojęcia orientacji, uszczegółowiając zagadnienia o propozycje ich kategoryzacji. Na uwagę zasługuje zaproponowana przez T. Hejnicką-Bezwińską analiza orientacji życiowych, która była w późniejszych dociekaniach innych autorów rekonstruowana i modyfikowana oraz wykorzystywana w badaniach młodzieży. Wielość kontekstów i perspektyw ujmowania orientacji można odnaleźć między innymi w pracach: T. Hejnickiej-Bezwińskiej, A. Cudowskiej, B. Idzikowskiego, A. Gańczarczyka, B. Olszak-Krzyżanowskiej, M. Piorunek, M. Ziółkowskiego, K. Obuchowskiego, A. Cybał-Michalskiej, K. Szafraniec, H. Sęk oraz K. Skarżyńskiej. Ich zainteresowania oscylujące wokół młodzieży w różnych okresach społeczno-kulturowych przemian znalazły odzwierciedlenie w badaniach, których wyniki stały się przedmiotem rozważań w podrozdziale czwartym drugiego rozdziału.

Teoretyczne rozważania nad kategorią orientacji pozwoliły autorce na rekonstrukcję wcześniejszych typologii orientacji i wyłonienie na potrzeby badań jedenastu orientacji życiowych. Uwzględniając przeobrażenia współczesnego świata oraz społeczne uwarunkowania kształtowania orientacji, w pracy omówione zostały: orientacja na rodzinę, orientacja personalistyczna, orientacja rywalizacyjna, orientacja konsumpcyjna, orientacja na pracę, orientacja na karierę, orientacja na wycofanie, orientacja na perfekcjonizm, orientacja na uczestnictwo, orientacja na zdrowie oraz orientacja transcendentna. Autorska typologia orientacji życiowych młodzieży wykorzystana została jako zmienna i wskaźniki w metodologicznych założeniach badań własnych.

Zaprezentowane refleksje wobec kategorii orientacji oraz przybliżenia wyników badań prowadzonych wśród młodzieży wskazują na sensowność odwołania się do wyróżnionego konstruktów teoretycznych orientacji życiowych. Potwierdzeniem tego założenia jest porównanie w pracy orientacji życiowych z innymi konstruktami określającymi kierunkowość zachowań, co pozwoliło ukazać „pojemność” kategorii orientacji życiowych, rozumianych jako całościowe podejście jednostki do rzeczywistości społecznej. Wydaje się zatem, że przyjęta perspektywa teoretyczna okazała się niezwykle przydatna dla zarysowania najistotniejszych cech współczesnej młodzieży akademickiej.

Kolejny rozdział książki jest analizą przeprowadzonego procesu badawczego. Przedmiotem rozważań w pierwszym podrozdziale są założenia metodologiczne badań własnych oraz społeczno-demograficzna charakterystyka badanej młodzieży¹³.

Nawiązująca do założeń metodologicznych badań własnych i podjęta w dalszej części trzeciego rozdziału narracja dotyczy między innymi (auto)identyfikacji badanej młodzieży akademickiej oraz koncentruje się wokół omówienia treści i hierarchii orientacji życiowych badanych studentów. Analiza empiryczna wyników badań własnych odwołuje się także do obrazu współczesnej młodzieży postrzeganej z perspektywy rówieśników.

Wydaje się zatem, że skonstruowany proces badawczy pozwolił na wielokontekstowe scharakteryzowanie współczesnej młodzieży akademickiej, żyjącej w zmiennej i wieloznacznej rzeczywistości, która jak można przypuszczać nie wszystkim ułatwia funkcjonowanie w szczególnym okresie tranzykcji z młodości do dorosłości oraz z edukacji na rynek pracy.

Przeprowadzenie badań nie byłoby możliwe, gdyby nie pozytywne nastawienie i życzliwość respondentów. Podziękowania kieruję zatem do wszystkich studentów, którzy wzięli udział w badaniu. Młodzież wyrażała zainteresowanie podjętym tematem orientacji życiowych. Badani zgłaszali chęć poznania wyników prowadzonych eksploracji, szczególnie interesowało ich, jak różnicować się będą odpowiedzi ze względu na badane kierunki studiów. W rozmowach podsumowujących badani studenci podkreślali, iż wypełnienie kwestionariusza ankiety było dla wielu osób czasem refleksji nad sprawami, o których wcześniej nie myśleli, wyrażając tym samym zadowolenie, że mogli „zmierzyć” się z ważnymi kwestiami w ich życiu.

Istotną w prowadzonym programie badań była także pomoc i otwartość ze strony osób prowadzących zajęcia, na których udało się zebrać materiał do analiz statystycznych. Za okazaną pomoc i zrozumienie dziękuję: prof. drowi hab. Andrzejowi Gomułowiczowi oraz dr Anecie Suchoń z Wydziału

¹³ Osia narracji w podrozdziale pierwszym trzeciego rozdziału stało się sformułowanie przedmiotu badań, którym jest rozpoznanie orientacji życiowych wśród młodzieży akademickiej studiującej w Poznaniu. W konsekwencji przyjętych założeń wyłoniony został problem globalny oraz problemy główne, którym przyporządkowano problemy szczegółowe, określając dla nich zmienne i wskaźniki. Na podstawie wyżej zaprezentowanych wątków postawiono hipotezy badawcze. Kolejnym etapem w przygotowaniu badań stało się określenie metod, technik i narzędzi badawczych. W ramach procesu badawczego zdecydowano się na metodę sondażu diagnostycznego wykonanego techniką ankiety przy wykorzystaniu narzędzia kwestionariusza ankiety. W badaniach wzięła udział młodzież kończąca studia, dla której nadchodzi czas refleksji nad własnym życiem oraz dalszymi planami na przyszłość. Celowo zatem poddani badaniu zostali studenci stacjonarni IV i V roku studiów jednolitych magisterskich oraz I i II roku studiów uzupełniających magisterskich czterech uczelni wyższych w Poznaniu.

Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, prof. drowi hab. Witoldowi Molikowi, dr Lucynie Błażejczyk-Majce, mgr Agnieszce Kuc oraz mgr Agnieszce Włodarek z Wydziału Historycznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, dr Joannie Kozielskiej oraz mgr Agnieszce Skowrońskiej-Pućce z Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, dr Katarzynie Lis, drowi Pawłowi Łuczakowi, dr Małgorzacie Szczyt oraz mgr Monice Kampioni-Zawadce z Uniwersytetu Ekonomicznego, prof. dr hab. Jolancie Dąbkowskiej-Zydroń oraz prof. drowi hab. Romanowi Kubickiemu z Uniwersytetu Artystycznego, drowi Andrzejowi Drzewickiemu, drowi Piotrowi Perzowi oraz mgr inż. Aidzie Januszkiewicz-Piotrowskiej z Politechniki Poznańskiej. Osoby te umożliwiły przeprowadzenie badań w swoich grupach zajęciowych oraz wykazały zainteresowanie podjętą problematyką badawczą. Tematyka orientacji życiowych wydawała się szczególnie interesująca ze względu na swój charakter diagnostyczny. W wielu rozmowach, które towarzyszyły procesowi badawczemu, prowadzący podkreślali ważność namysłu młodych ludzi nad własnym życiem oraz potrzebę określenia swojego miejsca we współczesnym świecie.

* * *

Niniejsza książka stanowi skróconą wersję rozprawy doktorskiej pod tytułem *Orientacje życiowe młodzieży akademickiej* napisanej pod kierunkiem Pani prof. zw. dr hab. Agnieszki Cybal-Michalskiej i to właśnie do Pani Profesor – mojego Promotora i Nauczyciela – kieruję szczególne podziękowania i wyrazy ogromnego szacunku za okazaną pomoc i cenne uwagi merytoryczne oraz opiekę naukową. Możliwość rozwoju naukowego w przyjaznej i mobilizującej atmosferze przyczyniła się do zrealizowania podjętego problemu badawczego. Jestem ogromnie wdzięczna za inspirację do podjęcia badań, dzielenie się wiedzą i doświadczeniem oraz cierpliwe i serdeczne wsparcie na każdym etapie powstawania zarówno pracy doktorskiej, jak i niniejszej publikacji.

Serdeczne podziękowania składam również recenzentom rozprawy doktorskiej prof. zw. drowi hab. Zbyszko Melosikowi oraz prof. drowi hab. Witoldowi Jakubowskiemu za dostrzeżenie walorów mojej pracy doktorskiej, słowa uznania, jak i konstruktywne uwagi oraz refleksje, które stały się przyczynkiem do dalszego pogłębionego namysłu nad podjętym przeze mnie tematem.

Dziękuję również władzom Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM w Poznaniu, w szczególności dziekanowi prof. zw. drowi hab. Zbyszko

Melosikowi za możliwość rozwoju naukowego oraz dofinansowanie niniejszej publikacji.

Pragnę także wyrazić wdzięczność moim rodzicom Urszuli i Zdzisławowi Szejnerom, których wsparcie i pomoc są dla mnie szczególnie ważne.

Słowa szczególnej wdzięczności kieruję na koniec do mojego męża Damiana i syna Antoniego, dziękując za wspólne życie pełne wyzwań i pasji, budowane dzień po dniu w przyjaźni i zrozumieniu, co daje mi siłę do dalszej pracy i rozwoju nie tylko naukowego.

Osiek nad Notecią, grudzień 2015